

ХРОНІКИ ВІЙНИ

УДК 303.442.4 + 316.277 + 316.485.26

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2023.17.01>

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.С. Зубченко

Мариупольський державний університет,

вул. Преображенська, 6, м. Київ

o.zubchenko@mdu.in.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

Статтю присвячено проблемам вивчення повсякденного життя на тимчасово окупованих територіях Запорізької області методом аналізу фотозображень. Дослідник дає загальну характеристику соціальних настроїв в окупації та визначає основні риси повсякденності військової доби, серед яких - висока невизначеність, постійна небезпека для життя та здоров'я, інформаційна блокада, терор з боку ворога проти представників найбільш активних соціальних груп. На тлі неможливості або обмеженості застосування класичних кількісних та якісних методик, візуалізація виконує важливі теоретичні та практичні завдання, дозволяючи оперативно збирати та аналізувати первинну соціологічну інформацію.

У своїй роботі автор спирається на методологічний доробок П.Штомпки, Т.Бергера, П. Лукмана та А.Шюца, а в якості емпіричної бази визначає фотозображення, які було розміщено у відкритому доступі на регіональних веб-сайтах і телеграм-каналах у січні-лютому 2023 року. У статті здійснюється структурування візуального простору повсякденності у горизонтальному (дім та робота, споживання, фізичний та соціальний простір, освіта та спорт, медицина і хвороби, свята, влада та війна) і вертикальному (особистість, взаємодія, колективність, культура, оточення) вимірах. Також на конкретних прикладах демонструється важливість особистості фотографа, його уявлення про результати своєї роботи, та культурного контексту, в якому відбувається фотографування, взаємозв'язку візуального та вербального. Зокрема, трагедію евакуації із тимчасово окупованих територій, що відображена у сотнях світлин, влучно передають слова – «все життя умістилося до однієї сумки».

© А. С. Зубченко, 2023

На основі аналізу візуальних даних, автор відзначає регресивні соціальні зміни у різних сферах повсякденного життя. Через дії окупаційної влади нівелюється межа між приватністю та публічністю, а безпека і свобода людей постійно перебувають під загрозою; фізичний простір наповнюється новими кордонами, посилюється соціальна ізоляція людей, які не бажають отримувати російський паспорт. Також відбувається дисфункційне переродження соціальних інститутів: споживання із економічного акту перетворюється на силову конфіскацію, а освітні заклади замість генерації та поширення знань забезпечують прикриття російських військових, ведення пропаганди, поширення колабораціонізму серед дітей та молоді. Поряд із цим вивчення фотозображень свідчить, що окупаційна влада почувається слабкою та не сприймається населенням як легітимна. Відзначається, що змінити таку ситуацію ворогу не допомагають ані масовий терор, ані спроби формування нової ідентичності через повернення до радянських свят та посилення русифікації.

За результатами дослідження автор доходить висновку щодо важливості фото як інструменту візуалізації життя у неволі, описання контексту соціальних взаємодій за лінією фронту, розкриття явних та прихованих мотивів соціальних акторів, особливостей соціальної ролі фотографа за умов військово-поліцейського свавілля. Також наголошується на архаїзації та повернення до радянських часів соціальних практик на окупованих землях, підкреслюється, що візуалізація образів щоденних соціальних інтеракцій дозволяє побачити все багатоманіття життя у регіоні, включно із проявами колабораціонізму, активного спротиву, свідомого ескапізму та прагненням до фізичного виживання у надзвичайно складних соціально-економічних умовах.

Ключові слова: окупація, візуалізація, повсякденність, фотографія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Із перших годин повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 року Запорізька область зазнала удару кремлівських агресорів. Через складний для оборони степовий ландшафт, відсутність у південній частині регіону підрозділів ЗСУ, слабкість територіальної оборони, героїчний, але локалізований спротив наших захисників, загарбники просувались досить швидко. Лише після прибуття українських у першій декаді березня російські війська були зупинені на лінії Василівка – Орхів – Гуляйполе. Під контролем ворога опинилося понад 70% території області, три із п'яти районів, десять із чотирнадцяти міст, де проживало близько 700 тис. людей.

На початку більшість пересічних запоріжців та навіть можновладців, не розуміючи справжніх намірів рашистів та цілей їхньої агресивної війни, сприймали окупацію як тимчасове, короткотермінове явище.

Зокрема, саме цим можна пояснити той факт, що майже всі голови громад протягом двох-трьох місяців лишалися на захоплених територіях, намагались вирішувати гуманітарні та соціальні питання, опікувались життєзабезпеченням населених пунктів. Деякі з них (очільники Мелітополя, Дніпрорудного, Кирилівки, Софіївки) потрапили до московського полону, а інші (очільники Мирненської, Олександрівської, Водянської, Кам'янсько-Дніпровської громад) – пішли на співпрацю із ворогом.

У той же час серед звичайних людей, що опинилися в глибокому тилу окупаційних військ, були різні настрої. Пасивна більшість розкупувала муку, цукор та сіль, вимітала готівку із банкоматів та боялася зайвий раз виходити на вулицю. Активна меншість організовувалась на проукраїнські мітинги, виготовляла плакати та листівки проти загарбників, передавала українським військовим координати ворога, самоорганізовувалась для евакуації. Разом з тим ні перші, ні другі не розраховували, що російські танки на вулицях призведуть до глибоких змін основ соціального порядку та організації повсякденного життя.

За умов війни особливого значення набуває «третя соціологія», що звертається до питань людського існування та соціального становлення та спирається на методологічний потенціал соціології повсякденності, зокрема, насиченість візуалізацією [19, с. 12]. З одного боку, повсякденність військової доби характеризується постійною небезпекою для життя і здоров'я, численними загрозами мілітарного та терористичного характеру, цілеспрямованими репресіями окупантів проти представників окремих соціальних груп (учасники АТО, співробітники правоохоронних органів, журналісти, громадські активісти, волонтери, родини, діти вчать онлайн за українськими програмами). Жителі звільнених територій говорять, що страх перед ракетними ударами, артилерійськими обстрілами та килимовими бомбардуваннями – це ніщо порівняно із жахіттями окупації. З іншого боку, сотні тисяч наших співвітчизників, хто дев'ять років, а хто – лише рік, живуть під владою кремлівських правителів та вимушені якимось пристосовуватися до нових реалій. За новою залізною завісою творяться дисфункціональні соціальні інститути, запозичуються російські соціальні практики та зразки повсякденних соціальних взаємодій, виникають нові соціальні групи, життєві перспективи яких тісно пов'язані із триколом над запорізькими землями.

У свою чергу вивчення соціальних відносин, що виникають за лінією фронту, вкрай ускладнено через щільну ізоляцію зайнятих рашистами регіонів. Одним із перших кроків агресорів стало відключення українського радіо, телебачення, мобільного зв'язку та інтернету, захоплення місцевих інтернет-провайдерів, закриття друкованих ЗМІ та репресії проти українських журналістів. Паралельно із цим посилюються фільтраційні заходи, повністю закривається виїзд на

підконтрольну Україні територію, тривають раптові обшуки та затримання людей під надуманими звинуваченнями. При цьому використання кількісних методів дослідження стає практично неможливим, а класичні якісні методики (глибинне інтерв'ю, фокус-група) можна застосовувати лише при роботі із переселенцями, яким вдалося втекти з окупації. У той же час чи не єдиним доступним інструментом фіксації актуальних подій та процесів за межею мороку є фотографія. Це добре усвідомлюють і самі окупанти, які з перших днів посилено перевіряють телефони місцевих жителів, звертаючи особливу увагу на вміст фотогалереї, переписки у месенджерах та читання телеграм-каналів. Дуже часто необережний кадр стає причиною відправки «на підвал», жорстокого катування та вигаданих вироків про приналежність до української ДРГ. За таких умов стає очевидною як теоретична (фото як метод збору первинної соціальної інформації), так і практична (розкриття злочинів окупантів, антилюдського характеру створених ними псевдо-інституцій, демонстрація народного спротиву) актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму класичному трактуванні «повсякденного» А. Шюц відмовляється від сприйняття світу, в якому ми живемо, як наперед заданого, та складає його картину, виходячи із оцінок, реакцій, емоцій, спогадів та уявлень людей про минуле та майбутнє. Прихід окупантів докорінно змінює життєві реалії – колись шановані керівники та олігархи опиняються в заручниках, втрачають все своє майно або вимушені принизливо вишукуватися у чергу до новоспеченого гауляйтера із російської глибинки, відроджується стукацтво, про яке всі забули після падіння радянської влади, а любов до України та її мови стає приводом для депортації. Велику роль у становленні життєвого світу відіграє трансформація повсякденних шаблонів поведінки [22, с. 131-132]. Люди засвоюють мистецтво виживання, місця вигідного обміну та «обналу» гривні, згадують дідівське правило говорити одне, робити інше, а мати на думці третє.

Розвиваючи ці ідеї, Т. Бергер та П. Лукман вводять поняття «повсякденного знання», що народжується через об'єктивізацію життя у речах та символах (ідентифікатор колаборанта – триколон на аватарці у соцмережх), змушує людину підкорятися новим стандартам (ставати в чергу за російським паспортом або номерами на авто), сполучає різноманітні сфери повсякденного життя (запорука гарного життя – підспівування ворогу та відсутність власної позиції) [1, с. 13].

Ще далі йде П. Штомпка, зауважуючи, що «соціологія у повсякденному житті пропонує додати вивчення соціальних подій на самому реальному... і банальному рівні повсякденного життя до аналізу комплексних абстракцій, соціальних систем, структур, соціальних дій... Такі абстракції втілено і реалізовано в епізодах повсякденного життя, саме тут їх найкраще розглядати, спостерігати та фіксувати» [19, с. 4].

Дослідник виокремлює основні риси повсякденності: соціальна контекстуальність (у наших думках та діях завжди присутні інші люди, що спонукають нас до внутрішньої розмови при ухваленні важливих життєвих рішень); повторюваність та ритмічність (черга за гуманітаркою щосередини, штовханина й безлад при оплаті комунальних платежів); ритуалізм (відзначення російських свят, вивішування т.зв. «прапора перемоги»); локалізація у певному просторі, який часто визначає характер соціальних подій (окупанти зносять пам'ятник Шевченку на центральній площі Мелітополя, щоб встановити там «монумент місту військової слави» та зрусифікувати цю локацію); епізодична або структурна тривалість (ватажок окупаційної адміністрації може приїхати на п'ять хвилин на дитяче свято, щоб знятися у пропагандистському відео, проте не може відлучитися із двогодинних зборів, де головує московський начальник); відсутність рефлексії (що особливо гротескно виглядає при спробах окупаційної псевдо-освіти культивувати серед українських дітей російські свята) [19, с. 7-8].

У вітчизняній соціології проблематика візуалізації повсякденного життя на територіях «ОРДЛО» та Криму знаходила відображення у колективній монографії «Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі» [13], у роботах О. Покальчука [16], К.Котеленець [9], О.Павленко [13], В.Курило [10], О.Маєвського [12], Я.Плагміра [15] та багатьох інших авторів. Швидке захоплення росіянами великих територій на Півдні України змушує нас розширювати горизонти наукового пошуку та концентруватися на розробці польового інструментарію для вивчення змін, що сьогодні відбуваються по той бік лінії зіткнення.

Мета статті – запропонувати схему теоретичної концептуалізації та емпіричної верифікації дослідження повсякденного життя на тимчасово окупованій території Запорізької області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічною основою нашого наукового пошуку стала концепція візуалізації П. Штомпки. «Не можна безпосередньо спостерігати макрооб'єкти, соціальні класи, держави, інститути, нації. Не можна прямо спостерігати і мікро-сенси, мотиви, наміри дій людини. Але на рівні повсякденного життя є цілий «спектр видимого». Все це робить наші буденні інтеракції дуже перспективними для фіксування технічними засобами, зокрема, фотографією» [20, с. 4-5]. Тут перед нами відкриваються дві перспективи - фотографувати соціальні ситуації, фіксувати те, що відбувається тут і зараз, та інтерпретувати наявні фотозображення, що означають перехід від пасивного споглядання до активного присвоєння навколишнього соціального контексту.

Фото «заморожує» швидкоплинні і складні моменти нашого життя, дозволяючи нам детальніше їх аналізувати, підвищує якість соціологічного опису, допомагає виявити закони та закономірності розвитку соціальних спільнот.

Останнє особливо важливе для тимчасово окупованих територій, де ворог намагається встановити поліцейський режим тоталітарного зразку, повністю демонтувавши український інституційний порядок, запустивши нові механізми та канали соціальної мобільності. При цьому варто врахувати спостереження польського дослідника, що у повсякденності не існує чітких меж між приватною та публічною сферою, особливо за умов несвободи та всесилля окупантів. Типовими є ситуації, коли життя людей, що наближені до місцевих колаборантів або російських «смотрящих» (родичі, друзі, співмешканки) різко змінюється, вони стають власниками розкішних маєтків, представницьких авто, керівниками вкрадених торговельних мереж або промислових підприємств.

Загалом П.Штомпка виділяє кілька типових сфер повсякденного життя: дім, робота, споживання, подорожі, хвороби, смерть, освіта (виховання), релігія, політика, наука, мистецтво, відпочинок (розваги, свята), спорт, війна та природні катаклізми [21, с. 32]. Враховуючи реалії життя на тимчасово окупованих територіях (без спеціальної перепустки не можна поїхати навіть із приміського села до райцентру), «скасування» або зведення нанівець багатьох сфер суспільної активності (політика, наука, мистецтво) та лімітований обсяг емпіричного матеріалу (адже фотозйомка часто стає небезпечною для життя), до цього переліку доцільно включити такі елементи:

1. Дім та робота (приватний простір, який у мирні часи, як правило, сповнений спокою, позитиву, візуалізується через родинну гармонію та задоволення своєю працею);

2. Споживання (сфера злиденності та боротьби за фізичне виживання після приходу рашистів, яскравий приклад того, як несвобода призводить до стрімкого зубожіння);

3. Фізичний та соціальний простір (важливий індикатор того, наскільки щільно ворог контролює вулиці та людей);

4. Освіта та спорт (яскравий показник дисфункційності всієї окупаційної системи);

5. Медицина та хвороби (символізує рівень соціального розвитку та якість життя);

6. Свята (пов'язано із спробами окупантів, з одного боку, показати «СРСР 2.0», особливо для старшого покоління, а з іншого – штучно нав'язати імперські традиції);

7. Влада (методи та інструменти «управління», ставлення новоявлених можновладців до людей, загальна характеристика атмосфери, що панує в окупації);

8. Війна (військово-поліцейський терор та народний спротив окупації).

Кожен із елементів повсякденного життя проявляється у кількох площинах

особистість та її дії, взаємодія, колективність, культура та оточення [21, с. 33].

Говорячи про особистісний вимір повсякдення, варто розуміти важливість соціально-статусних позицій його учасників, прямий або опосередкований характер відносин між ними, а також певний ситуаційний контекст. У перші дні окупації наші співвітчизники відважно виходили на мітинги проти рашистів, перекривали дорогу ворожій техніці, не пускали до адмінбудинків самозваних гауляйтерів, тобто повторювали такі саме протестні дії, як за часів Майдану. Проте згодом форми спротиву змінилися, патріотам довелося піти в підпілля, аби зберегти життя та продовжити боротьбу.

Концепт взаємодії пов'язаний як із пристосуванням людей до нових соціальних порядків (щоб сплатити за комунальні послуги тепер доводиться вистоювати довгі черги на пошті та заповнювати купу паперів), так із ідеологічною інтерпретацією певного зображення (чергу до військкомату можуть утворювати як добровольці, що бажають вже завтра вирушити на фронт, так і «відкосники» з довідками про захворювання та інвалідність).

О. Хижняк відзначає, що візуальний образ колективності відзначається часом, пануючими соціальними тенденціями або політичними міркуваннями. Інструментами колективних соціальних дій стають системи знань, що оформлюються у певні ідеологічні конструкти та мають яскраву соціально-символічну складову, що може ставати мемом («шлях до свободи», «вкрадене місто», «звільнення від всіх благ цивілізації») [18, с. 63-64]. Також цей момент добре описує ще одне штомпківське поняття: «спільна дія» - мережа взаємодій між кількома суб'єктами, що знаходяться в однаковій ситуації (колаборанти обговорюють, якою дорогою їм краще тікати до Ростова).

Поняття «культура» у контексті нашого дослідження описує найбільш загальні політико-ціннісні настанови, які принесли на своїх штиках кремлівські солдати, - т.з. «денацифікацію» і русифікацію, мілітаризацію всіх сфер повсякденного життя, терор і несвободу, тотальну небезпеку для життя і здоров'я людей. Саме це визначає спрямованість їхніх дій, роботу окупаційної адміністрації та комунікацію з людьми, що опинились в окупації.

Говорячи про візуалізацію оточення, соціолог бере до уваги широке коло соціальних суб'єктів, яких залучено до певних соціальних процесів, їхнє ставлення до зовнішнього світу, свідомі дії та несвідомий підтекст (сумні обличчя школярів на уроці «Я люблю тебе, життя», роздача російської «гуманітарки» у чорних сміттєвих пакетах).

Виходячи із сказаного вище, **методом** нашого дослідження було обрано якісний аналіз фотозображень, а його **емпіричною базою** стали 78 фото за описаною вище тематикою, які розміщено у відкритому доступі у січні –

лютому 2023 року на веб-сайті «Риа-Мелітополь» (<https://ria-m.tv>) і телеграм-каналах «Бердянська партизанська армія» (<https://t.me/brdprotiv>), «Енергодар. Про важливе» (https://t.me/energodar_today24), «Бердянськ онлайн» (<https://t.me/brdnews>), «Новое Веселое» (<https://t.me/newVeseloe>), «Типичная Акимовка» (https://t.me/akimoVka_online), «Токмак пресс-центр» (https://t.me/tokmak_today), «Приазовское сегодня» (<https://t.me/priazto>), «Бердянск в оккупации» (https://t.me/berdyansk_occ), «Плодородненская сельская администрация» (<https://t.me/plodorodnoe>), «Скелети Шевчика і Ко» (https://t.me/actual_energodar), «Константиновка. Вознесенка. Мордвиновка» (<https://t.me/konstantinovkanovosti>) та «Нововасильевское поселение» (https://t.me/novovasilevskay_obshina).

Аналізуючи роль фото як одного із провідних інструментів дослідження життя на окупованих територіях, варто звернутися до ідей Г. Беккера, що було викладено у роботі «Соціологія та фотографія» [2, с. 4-5]. По-перше, велике значення має особистість фотографа, що вирішує, яким буде фінальний результат візуальних даних. Будучи носієм певної ідеології (прихильником України або колаборантом), він намагається зафіксувати образи, явища та процеси, які відповідають його політичним цінностям. Але іноді все буває навпаки, як у прислів'ї про дурня, що невдало намагається молитися Богові. Зокрема, адміністратор проросійського публіку «Приазовское сегодня» дуже хотів показати, як нова влада дбає про благоустрій селища, та як це – «работать по настоящему, по-русски». Натомість до кадру потрапив перекопаний та занедбаний пустир, посеред якого палає купа листя (розводити вогнище у населених пунктах заборонено санітарними нормами), а за багаттям спостерігає група комунальників. Поруч стоять трактор і причіп, якими, очевидно, мали вивозити сміття на звалище, але вирішили не напружуватися.

Ще більш показовий сюжет із сел. Веселе. Самозвана влада відрпортувала про встановлення нової альтанки біля Пенсійного фонду, мовляв, «Россия – это забота о наших ветеранах». Каркас конструкції зробили із старої автобусної зупинки, які ще можна знайти у містечках та віддалених селах (як завжди, вкрали). Через це геометрія малої архітектурної форми виявилась чимось середнім між паралелепіпедом та тетраедром. На поспіхом пофарбовані рейки місцеві «умільці» поначіпляли старі, подерті дошки, на які фарби вже не вистачило. Зробили все за давнім російським принципом - «косо, криво, абы живо».

По-друге, суб'єкт фотографування завжди хоче бачити саме той результат, який він собі уявляє. Проте окупанти все доводять до абсурду. Зокрема, під час підписання т.зв. «меморандуму про співпрацю» між фейковим «Мелітопольським государственным университетом» та «Всероссийским корпусом спасателей» пропагандистка змушує підписантів кілька разів змінювати погляд, нахил голови та навіть манеру рукоштовтання. Справа перетворюється на цирк.

По-третє, кожне справжнє, а не постановочне фото вартує тисячі слів та само по собі може формувати культурний контекст. Про справжнє ставлення жителів Запорізького краю до «руського мира» свідчать багатокілометрові черги на виїзд із тимчасово окупованих територій до вільного обласного центру. Вздовж траси утворились справжні польові табори, де тисячі людей по кілька діб очікували дозволу покинути «Новороссию». «Вся моя життя помістилась в одну сумку... Когда приехали в Запорожье со мной случилась истерика. Сначала я не могла насыщаться свободой. Все не хватало воздуха», - згадує переселенка Ірина [6].

Виходячи із цих принципів та узагальнивши описані вище методологічні підходи П. Штомпки, нам вдалося побудувати аналітичну таблицю (див. табл. 1). Разом з тим треба відзначити, що наведені категорії мають достатньо узагальнений характер, а межі між ними (дім-споживання, освіта-спорт) є досить умовними. Тим не менш відповідна структуризація дозволяє зрозуміти, по-перше, як формується візуальний ряд повсякденності в окупації, а, по-друге, проаналізувати обставини, за яких було зроблено світлину, їх явний та прихований сенс.

Таблиця 1. Структурування візуального простору тимчасово окупованих територій Запорізької області

Елемент/вимір	Взаємодія	Колективність	Культура	Оточення
Дім та робота	Погрози у ЖКГ, працювати «по російськи»	Черги, мародерство, космічні ціни, «Галю, знову німці прийшли»	Гаражний терор	«Гуманітарка» у сміттєвих пакетах
Споживання	Черги на інтернет	Водопровідна колонка	Угон авто на розбірку	
Простір	Евакуація, замальовування української символіки	Черги за правом їхати	Радянські назви, знесення Шевченка	Місця страху, крива розмітка, перекошена альтанка
Освіта	Військові у вузах та школах	Школа як масовка, табори перевиховання	Мілітаризація, студентські будзагони	Діти сплять на уроці, чиновник, російські книжки та макулатура
Спорт	Замість Європи – хокей у російській глибинці	Обливання водою у середмісті	Мілітаризація	Лижі на Азові
Хвороба	Трохи медикаментів та велика подяка на камеру			

Таблиця 1. Структурування візуального простору тимчасово окупованих територій Запорізької області (продовження)

Елемент/вимір	Взаємодія	Колективність	Культура	Оточення
Хвороба	Т р о х и медикаментів та велика подяка на камеру	Обігрівачів – на три копійки, а піару – на мільйон	Ф е й к о - ве відкриття лабораторії	
Свята	Свято у супроводі ФСБ, начальник «забиває козла»	Масляна як інструмент русифікації, реінтерпретація Афганістану, колаборанти співають пісні	23 лютого у різних ракурсах	Мітинг без учасників
Влада	Депортація та «яма», сірий та вбогий «дозвільний центр»	Партгоспактив «Единой Рос- сии», комендант Енергодару, кола- борант у образі «збіднілого бари- на»	«Вкрадене місто», обшуки на да- чах та у гаражах, мілітаризація ди- тинства	З пістолетом - на «оперативку»
Війна		Рух «Жовта стрічка»	ДТП за участі військової техніки рашистів, пере- сувна «прослуш- ка», фейкові схро- ни із грамотами та прапорами	

Дім та робота – це поєднання приватного і колективного простору. Після приходу російських окупантів межі поняття «приватність» скоротились до мінімуму – спочатку де-факто, коли за наводкою місцевих колаборантів, вороги почали займати пустуючі оселі, а після незаконної анексії - і де-юре, через норми введення «військового стану». Небезпека може чатувати вдома (не відкрив двері комісії «з референдуму»), на вулиці (забув видалити українські телеграм-канали у смартфоні), на роботі (донесли колеги). Саме тому цей важливий елемент повсякденності візуально представлено дуже слабко. Очевидно, що цей фоторяд значно зросте після звільнення, коли до своїх спаплюжених та пограбованих осель повернуться законні власники. Наразі провідними образами у цій царині є зневага до людей через погрози самозваних комунальників про відключення газу (блакитного палива на тимчасово окупованій території не було майже дев'ять

ХРОНІКИ ВІЙНИ

Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2023. Випуск 17.

місяців) та зламування та пограбування гаражів, які значна частина наших співвітчизників використовує як комори.

На окрему увагу заслуговують фото із роздачею гуманітарної допомоги від рашистів. Фірмовий стиль пакування банки дешевої тушонки, черствого печива та вологого чаю – чорний сміттєвий пакет, на яких зустрічаються триколори, написи «Единая Россия» або навіть обличчя гауляйтерки Мелітополя Г.Данильченко. Особливо цинічним виглядає вручення «гуманітарки» багатодітній родині у сел. Веселе. Спеціально для того, щоб підкреслити злиденність бенефіціаріїв (та відповідно важливість своєї місії), окупанти зробили фотозвіт прямо у їхній тісній кухоньці, де напіврозвалений стіл впирається у пошарпані, затягнути плівкою двері. На дітях, як завжди у Росії, зекономили: молодшеньким – настільні ігри та пару книжок про «Родину-мать», середній – пару зошитів, а старшій – і кількох бананів вистачить. За умов окупації людська гідність знищується та замінюється на патрон-клієнтні відносини – як захочу, то подачку принесу, а будете себе погано поводити – залишу без нічого.

Становлення суспільства споживання у пострадянській Україні відбувалося у складних умовах. З одного боку, активно розбудовувалась його інституційна складова – загальнонаціональні ритейли, маркетингізація і таргетування виробництва товарів і послуг, потужний ринок реклама та розвинена система споживчого кредиту. З іншого – давали знати про себе споживчі практики «суспільства дефіциту», коли найменші ознаки суспільно-політичної або соціально-економічної дестабілізації породжували ажіотажний попит на сіль, борошно та сірники. Після приходу рашистів українські супермаркети було розграбовано, кредитно-банківську систему знищено, а ринок заповнено несмачними російськими продуктами та неймовірно дорогим контрабандним одягом сумнівної якості. Вартість кіло краківської ковбаси сягає 550 р., сала – 450 р., грудинки – 380 р., огірків – 250 р [4]. На ринку у Мелітополі за чоловічу зимову куртку просять 10-15 тис. рублів, за весняну – 6-7 тис., а також пропонують джинси за 1600 р. та чоботи за 1700 р. Місцеві жителі почали їздити за одягом до Сімферополя та Краснодару, навіть із дорогою виходить дешевше [8]. Але найскрутніша ситуація склалася в аптечній галузі. Ціни на ліки та медичні товари в окупованому Бердянську суттєво вищі за середньоросійські – на безконтактний термометр та дитяче харчування - на 1000 р., крем «Фені вайт» - на 500 р., «Вольтарен пластир» - на 300 р. [17]. Все це є наслідком розриву економічних зв'язків із вільними територіями, концентрації ключових активів у маленькій купки місцевих колаборантів та російських «смотрящих», неможливості вільної конкуренції та розвитку підприємницької ініціативи.

Не менш показовою є швидка архаїзація споживчих практик. До війни підключити Інтернет можна було одним кліком у смартфоні, а тепер треба вистоя-

чергу, пред'явити російський паспорт, ідентифікаційний код і навіть документи на житло. Аналогічно оплачують комунальні послуги – одне-єдине вікно на пошті, мільйон квитанцій, десяток записів до журналу та величезний натовп. Відверто убогими є уявлення ворогів про споживчі ідеали запоріжців. У сел. Азовське Бердянського району, де до війни планувалося масштабне будівництво водогону та система доочистки дніпровської води нова «влада» помпезно відкрила водопровідну колонку – синеньку, із важкою помпою. Такі були у Запоріжжі ще у 1950-ті роки.

Проаналізований візуальний ряд свідчить, що за умов становлення військово-окупаційного режиму для окремих соціальних груп (командири та солдати російських підрозділів, поліцейські, співробітники спецслужб та місцеві колаборанти) споживання стає не економічним актом, а процесом силової конфіскації (або просто крадіжки). При цьому воно зберігає свій демонстративний аспект, описаний Т. Вебленом [5], але свідчить вже не стільки про великі статки, скільки про наявність сили, зброї та наближеність до нових правителів. Генерал хизується фото із розкішного маєтку, вкраденого у місцевого олігарха, а рядовий патрульний робить селфі із нового планшета, відібраного у хлопчика на вулиці.

Уявлення про межі доступності соціального простору під час війни зазнають великих змін. Комендантська година, що іноді може тривати кілька діб, блокпости із ретельною перевіркою документів та речей, обмеження на в'їзд до прифронтових територій, - це далеко не повний перелік обмежень, з якими зіштовхнулися українці із перших годин повномасштабної російської агресії. «Той простір, в якому ми існуємо і котрий ми пізнаємо, є соціально обумовленим та сконструйованим. Фізичний простір є соціальною конструкцією... соціальною структурою в об'єктивованому стані», - пояснює П. Бурд'є. [3, с. 53]. Саме так виникає новий кордон між вільним та окупованим світом, що нині проходить через маленьке місто Василівка, формується ворожа прикордонна та фільтраційна інфраструктура, виробляються соціальні практики безпечної евакуації (що брати і чого не брати, як оптимально розмістити речі в авто, правила поведінки із рашистами, лайфхаки із повної очистки гаджетів тощо), з'являються обмеження на перевезення певних товарів (як з російського, так і з українського боку), зав'язуються корупційні зв'язки, а окупанти формують пропагандистські ритуали «видворення за межі Запорізької області». Перебіг евакуації, страждання людей, що по кілька днів разом з малими дітьми, ночуючи в авто та на узбіччях очікували черги на виїзд, і радість зустрічі на першому українському блокпосту передаються у емоційно-контрастних фото, що описують два світи – свободи та неволі.

Не менш закритим стає внутрішній простір. Із початку 2023 року ворожа адміністрація починає запроваджувати перепустки для виїзду за межі населеного пункту на приватних авто. Їхня мета – максимально порушити соціальні зв'язки, мережі продуктової та фінансової допомоги між містом та селом, зробити людей залежнішими та біднішими, послабити мережі неформальної комунікації тощо. Внутрішні перепустки стають додатковим важелем тиску для примусової

паспортизації, адже отримати їх можуть лише особи із російськими документами.

Загалом, останнім часом відзначається чітка тенденція витискання до внутрішньої еміграції наших земляків, які не бажають брати окупаційні паспорти – їх не беруть на роботу, не приймають у лікарнях, позбавляють соціальних виплат, можливості отримати російські номери на авто (без яких машину можуть відібрати), ставлять під сумнів право власності на житло та землю. Таким чином, обмеження фізичних переміщень є лише одним із епізодів цілеспрямованої соціальної ізоляції десятків тисяч жителів області, організованої державою-окупантом.

Не кращі справи і у великих містах, зокрема, у Мелітополі, який рашисти оголосили «столицею» Запорізької області. Тут з'явилося щонайменше п'ять катівень, які люди прагнуть оминати десятою дорогою, та численні патрулі, що можуть «звільнити» вас від телефону та інших особистих речей. Вороги практикують перекриття цілих кварталів у нижній частині міста, де розташовано адміністративні споруди, очевидно, побоюючись партизан. Окрім цього, люди втрачають доступ до лікарень та медичної допомоги, які перетворюються на військові шпиталі.

Паралельно із захопленням вулиць та будинків триває окупація символічного простору міста – повернення радянських назв (щоправда, колаборанти часто діють за принципом «права рука не знає, що робить ліва»), знищення українських пам'ятників (зокрема, монументу Т. Шевченку в м. Мелітополь, що важко було уявити навіть за сталінських часів), об'єктів, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою нашого народу, Антитерористичною операцією, а також української символіки, яка невблаганно знову і знову з'являється у самих неочікуваних місцях завдяки патріотам із руху «Жовта стрічка». Загалом, у своєму прагненні реанімувати радянський символічний порядок самозваний очільник окупованої частини Запорізького регіону Є. Балицький навіть відродив старі адміністративні райони, що є абсолютно недоцільним з управлінської точки зору.

Фотовізуалізація «освіти по-російськи» переконливо підтверджує наш висновок, що за умов окупації провідні соціальні інститути набувають дисфункціонального змісту, стаючи інструментом придушення опору, пропаганди та пограбування тимчасово зайнятих земель. Широкий візуальний ряд дає нам уявлення про те, для чого насправді рашисти використовують навчальні заклади, учнів та студентів:

- прикриття розташування особового складу, військової техніки та боєкомплекту;
- «масовка» для пропагандистських заходів з нагоди рашистських свят або візитів високопоставлених «кураторів»:
- створення ілюзії «старого, доброго» шкільного життя (переповнені класи, галасливі коридори на перервах, багатолюдні лінійки) – на протигагу онлайн-навчання у вільній Україні;
- залучення дітей, юнацтва та молоді до парамілітарних та псевдо-громадських

організацій для виховання нового покоління колаборантів і поширення ненависті до України.

Реалізацію цих злочинних цілей добре демонструють фото заляканих батьків, які не хочуть віддавати синів та доньок до фейкових вчителів; діти, що сплять на «уроці мужності», і лекція про «всероссийский день лыжни» у приазовському селі Вовчанське, де снігу не було вже років п'ять.

Е.Дюркгейм розглядав свята як засіб зміцнення соціальної солідарності та сприяння почуттю колективної свідомості в суспільстві [7, с. 240-243]. Очевидно, що за умов окупації, спроб ворога знищити українську та утвердити на тимчасово загарбаних територіях «новоросійську» ідентичність, святкові ритуали набувають особливого значення, з одного боку, закріплюючи ієрархію цінностей і смислів «русского мира», а з іншого - утворюючи механізм культурної спадковості, колективної пам'яті, інтеграції соціальної структури та задоволення психологічних потреб людей.

У цьому контексті особливого значення набувають народні свята. Адже з позицій феноменології, саме вони є невід'ємною частиною життєвого світу повсякденності, надаючи людям інструменти для осмислення часу, значущих подій чи переходів. Відзначення болгарського народного свята Трифон Зарезан (початок обрізки винограду), відео із якого поширювалося на інформаційних ресурсах окупантів, - яскраве тому підтвердження. Красива картинка із хором у народних костюмах, добрим господарем у гарній хаті та з щедрим столом із самого початку справляє враження фальшу. Насправді, головні тут - не талановитий виноградар і навіть не священник російської церкви, а непримітна людина у штатському, що тримається на задньому плані, та очільник місцевих колаборантів. Саме для них створюється лубочна постановка «розквіту» національно-культурного життя під кремлівською егідою. Вирогідно, і на роль учасників цього дійства відібрали зовсім не випадкових людей, які ретельно відпрацьовували особливо відповідальне доручення «старших товаришів». Також фоторяд із окупації свідчить про намагання ворога використовувати Масляну для русифікації підростаючого покоління, починаючи вже з дитячого садочку.

Дещо в іншому дискурсі сприймаються офіційні – російські та радянські свята, мета яких - сформувати нову ідентичність у жителів тимчасово загарбаних територій та вкорінити її у найдрібніші соціальні практики (зокрема, вітання чоловіків із 23 лютого). День колишньої радянської армії має для окупантів особливе значення, виступаючи, по-перше, символом повернення «старих добрих часів», по-друге, інструментом прославлення російського війська, по-третє, калькою того, що «у нас тепер все, как в России». Пропагандисти змішують до купи Івана-царевича, героїв радянського фільму «Аты баты, шли солдаты» та сучасних російських терористів, георгіївські стрічки, трофеї часів Другої світової війни, уламки снарядів від «хаймарсів» та співаючих чиновників-колаборантів. Все це щедро перемішується «Z»-символікою, пізньорадянськими ритуалами та викривленням історії, якому

позаздрив би Геббельс («у Афганістані ми воювали проти НАТО»).

Ключовою перепоною на шляху утвердження окупаційної влади є проблема легітимності. М. Вебер показав, що можна мати повний фізичний та фактичний контроль над територією, повісити свої прапори на найбільшій площі та розмістити посадовців у найкращих будівлях, проте так і не стати легітимними. Масштабна та безпрецедентна для сучасного міжнародного права анексія чужих територій (раніше відповідний досвід був у німецьких нацистів та південноафриканських расистів, доля яких добре відома) мала на меті не лише консолідувати російський істеблішмент, але й надіслати сигнал своїм посіпакам – «Россия тут навсегда». Ціну одвічності конституційних меж держави-агресора вже добре знають зрадники України із Херсону, Ізюму та Куп'янська і тому псевдо-влада, незважаючи на масовий терор, виглядає слабкою та зляканою. Це візуалізується через дрібнички – очільник окупаційної адміністрації із пістолетом проводить оперативку (здавалося б, кого боятися, навколо всі свої), ватажок окупантів у Бердянську записує новорічне привітання на фоні минулорічної, ще української ялинки (у кадрі все вкрадене – і місто, і ялинка, і прикраси, і кабінет), перелякані колаборанти із грамотами через силу посміхаються на камеру (на обличчях написано – «тепер нас точно вирахують»). Сюжет можна продовжити зборами «Единой России» у стилі радянського партгоспактиву, анекдотичною постаттю коменданту Енергодару на прізвисько «Злой», сміховинними знахідками російських силовиків у гаражах та на дачах (два українських прапори, три листівки про НАТО та грамота СБУ). У марних спробах хоч якось закріпити своє панування гауляйтери навіть почали готуватися до російських місцевих виборів, що заплановані на осінь поточного року. Сподіваємося, що їхні плани підкорегують Збройні Сили України.

Розглядати візуалізацію війни за умов окупації можна з двох позицій. По-перше, через знищені влучним вогнем далекобійної артилерії місця дислокації особового складу, техніки, озброєння та інші військові об'єкти рашистів. Для багатьох наших співвітчизників – це ознака того, що боротьба за південь Запорізького краю триває. По-друге, для тилкових міст та містечок двобій з ворогом, який триває за півсотні кілометрів на північ, візуалізується через потужний народний рух «Жовта стрічка», коли на зупинках, заборах, стовпах та деревах з'являється наша національна символіка, патріотичні написи та буква «І» як символ української ідентичності. Окупанти зі свого боку, намагаються представити власну версію ходу бойових дій, регулярно поширюючи фейки про удари українських військових по цивільних об'єктах. У них вже мало хто вірить, адже люди добре знають «почерк» справжніх терористів – численні ДТП за участі військової техніки, пересувні станції прослуховування, пограбування майна під приводом «обшуків» тощо.

У ході нашого дослідження ми дійшли таких висновків. По-перше, із кожним днем перебування російських військ життя в окупації все більше відрізняється від вільної України. Зміни торкаються всіх повсякденних соціальних практик – роботи, дому, споживання, пересування у просторі та взаємодії із акторами, що виконують функції публічної влади. Разом з тим досягнути повну картину соціальних процесів, що відбуваються на тимчасово окупованих територіях, надзвичайно важко через повне перекриття виїзду до України, інформаційну блокаду та посилення терору проти мирного населення. За таких умов одним із небагатьох інструментів донесення об'єктивної інформації стає фотографія, що дозволяє не тільки візуалізувати певні явища, але й зрозуміти їхній контекст, явні та приховані мотиви акторів, саму атмосферу того, як бути фотографом з ризиком для життя. Це саме той випадок, коли зображення дає абсолютно інше, порівняно зі словом, розуміння того, на якій справжній соціальній та історичній відстані від вільного Запоріжжя знаходяться нині окуповані Мелітополь, Бердянськ, сотні наших сіл і селищ.

По-друге, широкі перспективи для дослідження життя в окупації відкриває вертикальна та горизонтальна структуризація візуального простору. Тематичний розподіл сюжетів за різними сферами (дім, влада, освіта), як правило, відбувається за критерієм публічності-приватності. Проте сама логіка побудови окупаційного режиму виключає поняття «приватної території» або «особистого життя». Адже за панування ворога гараж перетворюється на схрон Правого сектору, улюблений смартфон – на джерело компрометуючої інформації, а затишна квартира – на місце, де постійно чекаєш, коли прийдуть за тобою. У цей же час вертикальний вимір дозволяє передати особистісний та культурний зміст фотозображень, породжуючи цілу галерею соціальних типажів та ситуацій: «наляканий колаборант», «черга за інтернетом», «свято під конвоем», «навчання суворого режиму», «працюємо поросійськи» тощо. Все це не лише описує абсурдність окупаційного режиму, але й характеризує зворотній плин соціального часу у тимчасово зайнятих регіонах.

По-третє, візуально-емпірична верифікація широкого кола соціальних явищ та процесів, що стосуються різних сфер повсякденності, дозволяє говорити про існування стійкої тенденції до архаїзації соціальних практик на тимчасово окупованих територіях, повернення до часів комуністичного режиму сталінського зразку. Споживання перетворюється із економічного на силовий акт, добре знайома вулиця – на простір тривоги та небезпеки, поїздка до сусіднього села – на ризиковану процедуру фільтрації. Дисфункціонального змісту набувають провідні соціальні інститути: школа стає місцем для пропагандистської масовки та схованкою для ворожого боєкомплекту, на зміну сучасній системі електронних платежів приходять паперовий журнал оплат і купа квитанцій, а від колись потужного житлово-комунального господарства лишається урочисто відкрита....

колонка із солоною водою. Загалом, візуалізація образів, які сприймаються людьми під час щоденних соціальних інтеракцій, дозволяє побачити все багатоманіття життя тимчасово окупованих територій, включно із колабораціонізмом, активним спротивом, свідомим ексапізмом та намаганнями місцевих жителів просто вижити, і містить значний евристичний потенціал для подальших досліджень.

Література:

1. Berger P., Luckmann T. *Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Translated from English. Moscow: Medium, 1995. 97 p.
  2. Боднар В.С., Одинак Я.М. Візуальна соціологія: розширення епістеміологічних меж соціологічної науки. Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. 2011. Т. 122. С. 3-9
  3. Bourdieu P. *Sociology of Social Space*. Translated from French by N. Shmatko. Moscow: Institute of Experimental Sociology, 2007. 288 p.
  4. Online prices shown at the food fair in Melitopol 25.02.2023. Access mode: [https://riam.tv/news/312825/v_seti_pokazali_tsenyi_na_prodoovolstvennoy_yarmarke_v_melitopol_\(foto\).html](https://riam.tv/news/312825/v_seti_pokazali_tsenyi_na_prodoovolstvennoy_yarmarke_v_melitopol_(foto).html), date of access 29.03.2023
  5. Veblen T. *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. Translated from English by S. Sorokin. Moscow: Progress, 1984. 368 p.
  6. Spending a lifetime in one bag - a resident of Melitopol told how she left the occupation with three children. 16.02.2023. Access mode: [https://ria-m.tv/news/312000/vsyu_jizn_pomestit_v_odnu_sumku_jitelnitsa_melitopolya_rasskazala_kak_vyiezjala_iz_okkupatsii_s_tremya_detmi_\(video_foto\).html](https://ria-m.tv/news/312000/vsyu_jizn_pomestit_v_odnu_sumku_jitelnitsa_melitopolya_rasskazala_kak_vyiezjala_iz_okkupatsii_s_tremya_detmi_(video_foto).html), date of access 29.03.2022
  7. Durkheim E. *The Elementary Forms of Religious Life: The Totemic System in Australia*. Translated from French by A. Appolonova and T. Kotel'nikova. Moscow: Publishing House «Delo» RANEPА, 2018. 736 p.
  8. Residents of Melitopol are forced to travel to Crimea to buy clothes. 22.02.2023. Access mode: https://riam.tv/news/312250/jiteli_melitopolya_vyinujdeni_ezdit_v_kryim_chtoby_kupit_odejdu.html, date of access 29.03.2023
  9. Котеленець К.М. Візуалізація суспільного життя окупованої території Луганської області у друкованих засобах масової інформації. Грані. 2018. № 3. С. 12-17 DOI: 10.15421/171832
  10. Курило В. С., Савченко С.В., Караман О.Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія. Київ: Талком, 2018. 240 с.
  11. Лапан Т.Д., Химович О.С., Черниш Н.Й. Російсько-українська війна: теорія і практика соціологічного осмислення. Український соціум. 2022. № 3. С. 28-51 <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.028>
- Маєвський О. О. Формування інформаційного простору в так званих «ДНР»

12. Маєвський О. О. Формування інформаційного простору в так званих «ДНР» та «ЛНР» методами експлуатації візуальних образів Другої світової війни. Інформація і право. 2020. № 2. С. 132–140. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2020_2_14, дата звернення 28.03.2023

13. Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі: монографія. Наук. ред. І. Ф. Кононов. Старобільськ: Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка; Вінниця: Твори, 2018. 229 с.

14. Павленко О. В. Життєві перспективи особистості, що знаходиться в умовах АТО (антитерористичної операції). Психологічний часопис. 2019. № 2. С. 184–196. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_2_14, дата звернення: 30.03.2023

15. Платмір Я. Л., Хоменко Д. В. Монументальна пропаганда як засіб гібридної війни (на прикладі тимчасово окупованих територій ОРДЛО). Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2021. № 2. С. 89–97. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2021_2_12 дата звернення 26.03.2023

16. Покальчук, О. В. Динаміка соціальних установок на окупованих територіях ОРДЛО та Криму. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2017. № 1. С. 67–73. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1\(21\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1(21)_11), дата звернення: 25.03.2023

17. Russians resell medicines in Berdyansk. 18.01.2023. Access mode: <https://t.me/brdprotiv/326>, date of access 29.03.2023

18. Хижняк О. В. Візуальний компонент у дослідженні колективної соціальної дії. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2011. Вип. 7. С. 58-65. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2011_7_8, дата звернення 29.03.2023

19. Черниш Н. Й. Особливості розвитку української соціології в умовах російсько-української війни. Український соціум. 2022. № 4. С. 9-27 <https://doi.org/10.15407/socium2022.04.009>

20. Sztompka P. Focus on Everyday Life. A New Turn in Sociology. Translated from Polish. Sociological Studies. 2009. No. 8. P. 3-12.

21. Sztompka P. Visual Sociology. Photography as a Research Method: Textbook. Translated from Polish by N. V. Morozova. Moscow: Logos, 2007. 168p.

22. Schutz A. The Structure of Everyday Thinking. Translated from German. Sociological Studies. 1988. No. 2. P. 129-137.

References:

1. Berger P., Luckmann T. Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. Translated from English. Moscow: Medium, 1995. 97 p.

2. Bodnar V.S., Odinak Ya.M. Visual Sociology: Expanding the Epistemological

3. Bourdieu P. *Sociology of Social Space*. Translated from French by N. Shmatko. Moscow: Institute of Experimental Sociology, 2007. 288 p.
4. Online prices shown at the food fair in Melitopol 25.02.2023. Access mode: [https://riam.tv/news/312825/v_seti_pokazali_tsenyi_na_prodoovolstvennoy_yarmarke_v_melitopol_\(foto\).html](https://riam.tv/news/312825/v_seti_pokazali_tsenyi_na_prodoovolstvennoy_yarmarke_v_melitopol_(foto).html), date of access 29.03.2023
5. Veblen T. *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. Translated from English by S. Sorokin. Moscow: Progress, 1984. 368 p.
6. Spending a lifetime in one bag - a resident of Melitopol told how she left the occupation with three children. 16.02.2023. Access mode: [https://ria-m.tv/news/312000/vsyu_jizn_pomestit_v_odnu_sumku_jitelnitsa_melitopolya_rasskazala_kak_vyiezjala_iz_okkupatsii_s_tremya_detmi_\(video_foto\).html](https://ria-m.tv/news/312000/vsyu_jizn_pomestit_v_odnu_sumku_jitelnitsa_melitopolya_rasskazala_kak_vyiezjala_iz_okkupatsii_s_tremya_detmi_(video_foto).html), date of access 29.03.2022
7. Durkheim E. *The Elementary Forms of Religious Life: The Totemic System in Australia*. Translated from French by A. Appolonova and T. Kotel'nikova. Moscow: Publishing House «Delo» RANEPА, 2018. 736 p.
8. Residents of Melitopol are forced to travel to Crimea to buy clothes. 22.02.2023. Access mode: https://riam.tv/news/312250/jiteli_melitopolya_vyinujdenyi_ezdit_v_kryim_chtoby_kupit_odejdu.html, date of access 29.03.2023
9. Kotelenets K.M. Visualization of Social Life in the Occupied Territory of Luhansk Region in Print Media. *Grani*. 2018. No. 3. P. 12-17 DOI: 10.15421/17183210.15421/171832
10. Kurylo V. S., Savchenko S.V., Karaman O.L. *Socialization of Personality in Conditions of Hybrid War in Eastern Ukraine: Monograph*. Kyiv: Talkom, 2018. 240 p.
11. Lapan T.D., Khymovych O.S., Chernysh N.Y. *Russian-Ukrainian War: Theory and Practice of Sociological Understanding*. *Ukrainian Socium*. 2022. No. 3. P. 28-51 <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.028>
12. Maevsky O. O. Formation of Information Space in the So-Called «DNR» and «LNR» by Means of Exploiting Visual Images of World War II. *Information and Law*. 2020. No. 2. P. 132-140. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2020_2_14, date of access 28.03.2023
13. *Mass Consciousness in the Zone of Military Conflict in Donbas: Monograph*. Sci. ed. I. F. Kononov. Starobilsk: Luhansk National University named after Taras Shevchenko; Vinnytsia: Tvory, 2018. 229 p.
14. Pavlenko O. V. Life Perspectives of a Person in the Conditions of ATO (Anti-Terrorist Operation). *Psychological Journal*. 2019. No. 2. P. 184-196. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_2_14, date of access: 30.03.2023
15. Platmir Ya. L., Khomenko D.V. Monumental Propaganda as a Means of Hybrid War (on the Example of Temporarily Occupied Territories of ORDO). *Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences*. 2021. No.2. P. 89-97.

Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2021_2_12 date of access 26.03.2023

16. Pokalchuk, O. V. Dynamics of Social Attitudes in the Occupied Territories of ORDO and Crimea. *Information Security of Human, Society, State*. 2017. No. 1. P. 67-73. Access mode: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1\(21\)__11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1(21)__11), date of access: 25.03.2023

17. Russians resell medicines in Berdyansk. 18.01.2023. Access mode: <https://t.me/brdprotiv/326>, date of access 29.03.2023

18. Khizhnyak O.V. Visual Component in the Study of Collective Social Action. *International Scientific Forum: Sociology, Psychology, Pedagogy, Management*. 2011. Issue 7. P. 58-65. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2011_7_8, date of access 29.03.2023

19. Chernysh N.Y. Features of the Development of Ukrainian Sociology in the Conditions of the Russian-Ukrainian War. *Ukrainian Socium*. 2022. No. 4. P. 9-27 <https://doi.org/10.15407/socium2022.04.009>

20. Sztompka P. Focus on Everyday Life. A New Turn in Sociology. Translated from Polish. *Sociological Studies*. 2009. No. 8. P. 3-12.

21. Sztompka P. Visual Sociology. Photography as a Research Method: Textbook. Translated from Polish by N. V. Morozova. Moscow: Logos, 2007. 168p.

22. Schutz A. The Structure of Everyday Thinking. Translated from German. *Sociological Studies*. 1988. No. 2. P. 129-137.

VISUALIZATION OF EVERYDAY LIFE IN THE TEMPORARY OCCUPIED TERRITORIES OF ZAPORIZHZHIA REGION

O.S. Zubchenko

*Mariupol State University,
St. Preobrazhenska, 6, Kyiv
o.zubchenko@mdu.in.ua*

The article is devoted to the problems of studying everyday life in the temporarily occupied territories of the Zaporizhzhia region by the method of photo analysis. The researcher gives a general description of social attitudes in the occupation and identifies the main features of the everyday life of the war era, including high uncertainty, constant danger to life and health, information blockade, terror from the enemy against representatives of the most active social groups. Against the background of the impossibility or limited application of classical quantitative and qualitative methods, visualization performs important theoretical and practical tasks, allowing to quickly collect and analyze primary sociological information.

In his work, the author relies on the methodological work of P. Shtompka, T. Berger,

P. Lukman, and A. Shyuts, and as an empirical base he defines photo images that were publicly available on regional websites and Telegram channels in January- February 2023. The article structures the visual space of everyday life in horizontal (home and work, consumption, physical and social space, education and sports, medicine and diseases, holidays, power and war) and vertical (personality, interaction, collectivity, culture, environment) dimensions. Also, concrete examples demonstrate the importance of the photographer's personality, his perception of the results of his work, and the cultural context in which photography takes place, the relationship between the visual and the verbal. In particular, the tragedy of the evacuation from the temporarily occupied territories, which is reflected in hundreds of photos, is aptly conveyed by the words - «the whole life fit into one bag.»

Based on the analysis of visual data, the author notes regressive social changes in various spheres of everyday life. Due to the actions of the occupation authorities, the boundary between privacy and publicity is leveled, and people's safety and freedom are constantly under threat; the physical space is filled with new borders, the social isolation of people who do not wish to receive a Russian passport is increasing. There is also a dysfunctional transformation of social institutions: consumption from an economic act turns into forced confiscation, and educational institutions, instead of generating and spreading knowledge, provide cover for the Russian military, conduct propaganda, and spread collaborationism among children and youth. Along with this, the study of photo images shows that the occupying power feels weak and is not perceived by the population as legitimate. It is noted that neither mass terror nor attempts to form a new identity by returning to Soviet holidays and strengthening Russification help the enemy to change this situation.

Based on the results of the research, the author comes to a conclusion about the importance of photography as a tool for visualizing life in captivity, describing the context of social interactions on the front line, revealing the overt and hidden motives of social actors, the peculiarities of the photographer's social role under conditions of military-police arbitrariness. It also emphasizes the archaization and return to the Soviet times of social practices in the occupied lands, it is emphasized that the visualization of images of daily social interactions allows one to see all the diversity of life in the region, including manifestations of collaborationism, active resistance, conscious escapism and the desire for physical survival in extremely complex social - economic conditions.

Key word: occupation, visualization, everyday life, photography.

Стаття надійшла до редколегії 29.05.2023

Прийнята до друку 15.07.2023